

Barta Jánosra emlékezve

1954. szeptember 1. Másodéves orosz nyelv és irodalom szakos egyetemi hallgató vagyok. Azaz, hogy mégsem egészen. Szeptember elsejétől a magyar egyetemeken megszűnik az egyszakos középiskolai tanárképzés, a másodéveseket a vonatkozó rendelet egy másik szak felvételére, illetve majdan abszolválására kötelezi. Elsejétől így vagyunk immár száz valahányan a Kossuth Lajos Tudományegyetemen magyar–orosz, magyar–történelem, földrajz–történelem szakos bölcsészhallgatók. Noha az örömben némi üröm is vegyül, alapjában véve az előbbi érzület lesz bennünk uralkodó. Az első éves magyar nyelv és irodalom szak tananyagából különbözeti vizsgát kell tennünk – a kétszakos képzés beindulását követő félév végéig. Vagyis: a második tanévet majd két éves anyag abszolválásával kell lezárnunk. A leleményesebbje már az előző tanév végén be is szerezte a kétkötetes, Klaniczay-féle régi magyar irodalomtörténeti jegyzetet, hogy már a nyár folyamán készülhessen a különbözeti vizsgára. (Volt aki a nyári katonai kiképzésre is magával vitte a jegyzetet, és – jobbára lopva – tanulni kezdte a vizsgaanyagot.)

Mi, volt orosz nyelv és irodalom szakosok, fokozottan felszabadultnak tudhattuk magunkat, az előző tanév heti orosz nyelvi óraszámja huszonnégyről – ha jól emlékszem – tizenkettőre csökkent. A magyar nyelv és irodalom szak tantárgyairól félévenkénti elosztásban kell majd számot adnunk, de a felkészülés ezekre a vizsgákra – a magyar nyelvűség okán – mégis csak könnyebbnek ígérkezett, mint például a régi orosz irodalmi idióma nyelvi rejtvényeivel megbirkózni. (Persze ezt is kibírjuk majd.)

A Magyar Irodalomtörténeti Intézet tanári kara – az ELTE összehasonlításában – csekélyebb létszámú, ám az oktatás hatékonyságában, eredményeiben semmivel sem marad el a pesti univerzitásától. De kik is alkotják akkor, 1954-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének tanári karát? 1954 őszén a két professzori (egyetemi tanári) státusz birtokosai az ELTE-ről 1951-ben ide helyezett dr. Barta János s a debreceni szellemi élet

közismert személyisége, a költő Gulyás Pál sógora: dr. Juhász Géza voltak. A huszadik századi magyar irodalom történetét dr. Kardos Pál egyetemi docens adta elő, a régi magyar irodalmi előadásokat dr. Bán Imre egyetemi adjunktus tartotta. Adjunktusi beosztása volt dr. Julow Viktornak, dr. Angyal Endrének, tanársegédi Durkó Mátyásnak és Kiss Ferencnek. Mi újdondász magyar szakosok Bán Imrét már nem hallgattuk, ám nála kollokváltunk – különbözőzeti vizsgaként – régi magyar irodalomból. A második évfolyam tananyagát (A felvilágosodás és a reformkor magyar irodalma) dr. Juhász Géza professzor adta elő, a szemináriumokat Juhász professzor úr, dr. Julow Viktor és dr. Angyal Endre tartották. A verstan előadója Kiss Ferenc tanársegéd volt. Részt vett az oktatásban Kovács Kálmán, dr. Barta János aspiránsa is. A Világirodalmi Tanszéket dr. Kocogh Ákos egyetemi docens vezette. Beosztottja nem volt, a világirodalom francia és angol fejezeteiről alkalmanként dr. Bán Imre és dr. Julow Viktor adott elő.

A Magyar Nyelvtudományi Intézet tanárai: dr. Papp István, dr. Kálmán Béla egyetemi tanárok, dr. Benigny Gyula egyetemi docens és Andrássyné dr. Kövessy Magda egyetemi adjunktus, Jakab László tanársegéd voltak, s Sebestyén Árpád aspiráns. Első nyelvtudományi kurzusunk a Bevezetés a nyelvtudományba című tárgy volt, előadója dr. Benigny Gyula egyetemi docens. Benigny tanár úr a bécsi egyetemen tanult germanisztikát, iranisztikát és szlavisztikát, s előadásait e három diszciplína legkorszerűbb eredményei motiválták. Targya magyar nyelvtudományi stúdiumaink nyitánya volt.

Évfolyamunk dr. Barta János professzor úrral az 1955/56-os tanévben találkozott. A II. számú Magyar Irodalmi Tanszék vezetőjeként tárgya a 19. század magyar irodalmának Aranytól Adyig ívelő fejezete volt. Már orosz szakosokként is tudtuk: Barta János országos tekintélyű irodalomtörténész, kétszeres Baumgarten-díjas, már a háború előtt új szemléletű Madách-könyvek szerzője, aki pályakezdő középiskolai tanárként két éven át volt a berlini Collegium Hungaricum ösztöndíjasa. Tudtunk Király Istvánnal és Lukács Györggyel, a Lukács-tanítvány Hermann Istvánnal folytatott vitáiról, s ebbeli bátorságát a hallgatóság különösen méltányolta – hiszen a nevezettek a rendszer ideológiáját képviselő irodalomtudósok voltak.

Bátran és – azt hiszem, joggal – írhatom ide: noha diákként nem tartoztam szűkebb hallgatói köréhez, később meg, fizikailag, tanári sorsom vetett távol tőle, mégis tanítványának tudhatom magam. Ugyan nem lettem az általa oly maradandó művekként interpretált 19. századi magyar irodalom kutatója, de módszere, filológiai precizitása, elvi következetessége messzemenően determinálta későbbi irodalomtörténeti munkásságomat. Harmadévesekként egy éven át hallgattuk nyomdakészen stilizált, gondolatgazdag, filozófiai, karakterológiai, pszichológiai tudáson alapuló s a szocialista irodalomszemlélet sablonjaitól mindinkább távolodó előadásait, amelyeken minden alkalommal „telt ház” volt; annak ellenére, hogy elmondott gondolatait fejtegetéseit évenként újra és újra megjelenő Egyetemi Jegyzeteiben megújítva olvashattuk. Az csak természetes volt, hogy nyelvileg, retorikailag abszolút korrekt lekcioit évről évre „megújította”

– legújabb kutatási eredményeivel kiegészítette. A tárgyhoz kötődő szemináriumot csoportunk esetében aspiránsára: Kovács Kálmánra bízta, így a Barta-szemináriumok atmoszférájának, gyakorlatának részese nem lehettem. Az évvégi kollokváltatás is Kovács Kálmán feladata volt. Látókörébe diákkori munkám nyomán kerültem. Az Orosz Intézet Tudományos Diákkörét vezető Király Gyula rábeszelésére kezdtem Tolsztoj magyar recepciójával, pontosabban az életmű debreceni sajtóvisszhangjával foglalkozni – ezzel a címmel: *Tolsztoj a századforduló debreceni sajtójában*. A dolgozattal részt vehettem a II. Országos Tudományos Diákköri Konferencián, ahol Balczyk Emil és Iglói Endre elnöke mellett adhattam elő kutatási eredményeimet. Dolgozatom az első díjjal egyenlő rangú minősítést kapta, és vele »külön díjat«. Az utóbbi – az akkori életviszonyokhoz mérten – óriási summa volt (300 Ft) egy egyetemi hallgatónak. Barta János, a diákköri konferencián részt vettek munkáját méltatva és értékelve, dolgozatom sikerét érdemesnek tartotta a kiemelésre. Nyilvános szóbeli dicséretének örülhettem. És Barta professzor úr ettől kezdve figyelemmel kísérte pályám alakulását. Számon tartotta korai publikációimat, főiskolai oktatói pályámat, vállalta a részvételt doktori disszertációm bíráló bizottságában, s munkatársnak hívott meg két, az akkori Jugoszláviában közreadandó magyar irodalomtörténeti kompendium részben vagy egészében általa írandó fejezete/i kapcsolattörténeti vonatkozásainak gyűjtéséhez. (Imre Ban–Janoš Barta–Mihalj Cine: *Istorija mađarske književnosti*. Beograd, 1976, Matica srpska, 81–193; *Povijest svjetske književnosti. Knjiga 5. Urednik: Viktor Žmegač*. Zagreb, 1974, Mladost, 431–467.) Amikor a múlt század nyolcvanas éveiben Debrecenben napirendre került a Világirodalmi Tanszék újjászervezése, Barta János csekélységem mellett tette le voksát a tanszék megszervezését és vezetését illetően. Abba, sajnos, már nem tudott beleszólni hogy a program »első hegedűse« végül mégsem szerény személyem, hanem Fenyő István, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa lett – így csekélységemnek az induláskor a »kontrás« szerepe jutott.

Említettem már: Barta Jánosnak nem voltam munkatársi értelemben vett tanítványa, azaz: nem voltam tanársegédje, aspiránsa, mégis mesteremnek az irodalomtudományban őt tartom. Hogy jó tanítvány lettem-e, vagy sem, azt – kül- és belhoni könyveim, tanulmányaim alapján – döntsék el mások. Magam mindenesetre annak tekintem magam, s hogy a Mesterről az idők folyamán, személyes, szakmai-emberi kontaktusaink s életműve befogadása, tanításainak követése terén milyen Barta János-kép alakult ki bennem több mint félszázadon át, arról kívánnak szólni az alábbi sorok.

Személyes, szubjektív dologgal kell kezdenem. Barta János professzor úr és Édesanyám egyidősek voltak. Ő 1901. augusztus 9-én, anyám 1901 szeptemberében született. Ő a szentesi tanyavilágban, anyám Budapesten látta meg a napvilágot. Az ő szülei gazdálkodó parasztok, anyám iparos ivadék, de nagyszülei – apai ágon – dunántúli sváb lutheránus földművesek a Balaton-felvidéken. E véletlen és szubjektív tényezőket szaporítja mindkettőjük közös betegsége: a szürkehályog. Őt – ha jól tudom, első ízben sikertelenül – Budapesten műtötték,

anyámat a Debrecenből Egerbe származott dr. Mailáth László főorvos, a szépséges Mailáth Flór egykori vegyész évfolyamtársunk testvérbátyja. Anyám mindkét műtétje sikeres volt. Ami újabb közös jegy: a műtétek után is megmaradt mind fizikai, mind szellemi aktivitásuk. Amennyire tudom: Barta professzor úr munkakedve a második, sikeres műtétje után sem apadt el, kedvenc témái ezután is foglalkoztatták. Anyám az aprólékosságot, figyelmet kívánó kézimunkázásban lelte örömét. E sorokat írva, magam, féllábamat vesztve, tolokocsiba kényszerülve, kilencvenedik évem ellenére sem tudom »letenni a tollat«. S most éppen Barta János, néhai professzorom portréját próbálom megrajzolni – ahogy személyes emlékeim s műveinek olvasása s a róla írottak nyomán az évek során bennem kikristályosodott.

Példaadó életpályát reprezentált számomra az a tény, hogy Barta János negyedszázados középiskolai tanárság mellett és után olyan iskolateremtő tudós pályát futott be, amelynek öröksége máig tovább él életművében és tanítványai sokaságában – jóllehet ez utóbbiak egy része, magamat is beleértve – már a szakma művelőinek leszálló ágában van.

Csodálatot fakasztó volt számunkra annak konstatálása, hogy a szentesi tanyavilágból, illetve a Szentes város nádtetős »szélső házából« elinduló, előbb gimnazista diák, majd egyetemi hallgató Barta János, tanulmányait befejezve, frissen diplomázott középiskolai tanárként, nyilván kitűnő német nyelvtudás birtokában, két éven át a berlini Collegium Hungaricum ösztöndíjasa lett. S méginkább az, hogy – egyetemista előéletére utalnék – két, forradalomnak nevezett felfordulás után, 1920-ban, a reményteljesnek ígérkező bethleni konzolidáció kezdetén, kitűnő középiskolai végzettséggel kezdi meg tanulmányait a budapesti egyetemen, ahol olyan mesterei lesznek, mint a filozófus Pauler Ákos és Korniss Gyula, az irodalomtudós Négyesy László, az Eötvös Kollégiumban pedig Horváth János. A filozófia ekkor éppúgy vonzó diszciplína számára, mint az irodalomtudomány, az előbbi talán most még jobban is az utóbbinál. Ez a bölcselet iránti érdeklődés berlini ösztöndíja idején sem lankad, sőt: az ösztöndíjas két év szellemi ablaknyitás volt számára: a kor bölcseleti, karakterológiai irányzatait és meghatározó képviselőinek, mestereinek munkáit ismeri meg. Jaspers és Heidegger éppúgy látóterébe kerül, mint Eduard Spranger vagy Nicolai Hartmann. Ez az elmélyült filozófiai érdeklődés és tájékozódás tereli az egzisztencializmus és a karakterológia irányába. Spranger előadásait féléven át hallgatja, s ez idő alatt bizonyára az addig megjelent Spranger-művek valamelyikét (néhányát?) is forgathatta. A *Lebensformen* ismeretére maga is utal (*Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft. Eine erkenntnistheoretisch-psychologische Untersuchung*. Berlin, 1905; *Lebensformen Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit*. Halle, 1921 stb.). Spranger hatása, jellemteni inspirációja Barta irodalomtörténeti dolgozataiban könnyen felismerhető. Az pedig már közhely, hogy Heideggert ő mutatta be először Magyarországon – tanújelét adva alapos filozófiai felkészültségének, tudásának. Irodalomtörténetírásunk okkal és joggal állítja: az említettek inspirációja, hatása alatt születnek meg első

maradandó tanulmányai (Berzsenyi, Vörösmarty, Madách). Ami e filozófiai kérdéseket illeti, tudjuk: élete második világháború előtti szakaszában az egzisztencializmus mellett a fenomenológia sem hagyta érintetlenül, s van olyan vélemény (van, aki cáfolja ezt), mely szerint a szellemtörténet is megérintette – az *Athenaeum*-ban tanulmányt is közölt róla. Kosztolányiról írott kitűnő dolgozatában ugyan azt mondja: „ebben sikerült először kitörni az egzisztencialista filozófia világából”, ám mai méltatója szerint „az egzisztencialista filozófia [még] ... 42-es Madách-könyvében is” jelen van (Imre László). Az is tény, hogy későbbi tanulmányaiból sem hiányzik a filozófiai aspektus.

Madách életműve – elsősorban a *Tragédia* – iránti érdeklődése pályáivének csaknem egészét átszövi. Első tanulmányát 1931-ben közölte *Az ismeretlen Madách* címmel, majd 1942-ben monografikus formában értekezik irodalmunk 19. századi óriásáról. A két könyv summáját Görömbei András így fogalmazza meg: 1931-ben „...a [Madách]-mű [azaz a *Tragédia*. LI.] értelmezését karakterológiai és alkotáslélektani szempontokkal kísérte meg [...] A második mű nagy kérdése: »Ádám-Madách romantikus titanizmusa miképpen alakul át Isten és ember viszonyának adekvát átélésévé a személyes Isten-eszme győzelmévé mind a materialista istentagadás, mind a romantikus pantheizmus fölött.«” Egyetemi éveim idején előadásainak „Madách-fejezetét” nem csupán e művekben megfogalmazottak alkották, emlékezetes vitái, a Lukács-féle „Tragédia-értelmezés” kritikája éppúgy megjelent lekcióiban, mint például Harsányi Zsolt egykor (a két világháború között) oly divatos munkája, az *Ember küzdj’... Madách életének regénye* filológiaiilag is helytálló fejezeteinek méltatása. S ha már a Harsányi Zsolt-példát említettem, nem feledkezhetek meg arról sem, hogy más, *tabunak* számító jelenségre, személyre, problémára is gyakran és bátran alludált. A romantikát érintő előadásaiban gyakran hivatkozott Farkas Gyula *A magyar romantika* című munkájára, akinek nevét/munkásságát a marxista irodalomtudomány képviselői szájukra sem merték venni. Akkor persze mi is csak kevesen tudtuk: Farkas Gyula a Berliini Egyetem Magyar Intézetének tanára volt, a kitűnő germanista Gragger Róbert utóda, és persze vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes édestestvére, s aki – miként tábornok-testvére is – a »felszabadulás« után külföldön maradt, s Göttingenben magyar nyelvi és irodalmi tanszéket alapított, amely mindmáig a külföldi hungarológiai kutatások egyik legjelentősebb hadállása Nyugat-Európában. Neves tanítványa volt az időközben már elhunyt dr. Futaky István, aki finnugrista és hungarológusként egyaránt a magyarságtudomány nyugati zászlóvivőinek egyike volt.

A romantika Barta tanulmányírói gyakorlatának, előadásainak később is gyakori tárgya. Már 1935-ös, a *Válaszban* megjelent, Baumgarten-díjjal jutalmazott *Berzsenyije* a »romantikus költő« modern interpretációjának számított, s ez a romantikáról formált újszerű nézetrendszer a Vörösmarty-Madách-Ady-vonal érintésével kerekedik majd nagyobb méretű dolgozattá. 1943-ban Horváth Jánosnál tartja egyetemi magántanári habilitációs előadását *A magyar romantizmus* címmel. Az ötvenes évek közepén nem kerülhette el figyelmünket

a Jókai-évfordulóra készült s az *Irodalomtörténet* 1954-es évfolyámában megjelent *Jókai és a művészi igazság* című tanulmány, miként *A romantika mint esztétikai probléma* című újabb opusz sem, amelyben páratlan magyar és világirodalmi példatárral, szakmai fölénnyel érvelve azt bizonyította, „hogy a romantika nem-csak stílus, hanem irodalmi irányzat, jellegzetességei funkció terén: az élmény-intenzitást növelő, a felszabadító, vallomás-funkció uralma, az entuziaszta sokoldalúan fogékony, élményekre éhes beolvasztó, majd a költő-apostoli magatartás költői anyagában az affektivitásnak, az archaikus szemléletnek túltengése, valamint tapasztalati-történelmi-etnográfiai képanyag fantasztikus, olykor kelléktárszerű tarkasága, a művészi eszközök terén a kifejezésre törekvés túlsúlya az egységbe rendező forma fölött, tehát a forma nyíltsága, az ábrázolás zeneisége és festőisége, a nyelvben rejlő közvetlen érzelmi és esztétikai hatások kiaknázása, végül a minőségek és hatásformák fentebb jelzett tarkasága”. A szöveget egykori feljegyzéseimből idéztem, ahová a középiskolás korunk óta kísértő, Gorkijnak tulajdonított, haladó és reakciós romantika kategorizálás cáfolataként kíváncsoztam.

A covid legújabb (családom szerint kilencedik) hullámának kellemetlenségeivel küszködve tallózok emlékeim között – a bennem mintegy félszázadon át formálódott Barta János-portré újabb színeit keresve egy dátum tolakszik elő tudatom mélyéről: 1957. február 1. A forradalom és annak leverése után megkezdődik csonka tanévünk második szemesztere. Nekünk, negyedéveseknek az utolsó félév. Nehéznek ígérkező hónapok sora vár ránk: mindenekelőtt az elmaradt tanítási gyakorlat s a vizsgatanítás pótlása, a szakdolgozat végleges formába öntése, határidőre leadása, az évvégi kollokviumok, az államvizsga. A „külső körülmények” nem biztatóak. Tanáraink közül Koczogh Ákos, Julow Viktor, Kiss Ferenc és több évfolyamtársunk eltávolítása az egyetemről, a bíróságon már perek zajlanak, az esti kijárási tilalom (este tíztől) nem éppen a normális élet garanciái. A tanítást viszont meg kell kezdeni. Az univerzitás ifjúsága az Aulában gyülekezik – tanévkezdési tájékoztatóra. Dr. Barta János rektor úr szól hozzánk. Arca, egész magatartása a példás önfegyelem. A félév eljövendő nehézségeit summázza: a lerövidült tanév kívánta fegyelmezett munka fontosságát, a meggondolatlan cselekedetek és megnyilatkozások mellőzését kérve az ifjúságtól. Mondanivalója legfajsúlyosabb szegmense valahogy így hangzott: „Kérem! Tárgyaltam a rendőrség, a karhatalom vezetőivel, és közöltem: tudom, a tanévet meg kell kezdenünk, de erre utasítást adni – illetékes vezető, azaz rektorként – csak akkor vagyok hajlandó, ha Önöktől kellő garanciát kapok, hogy a csonka tanévben az ifjúságot a rendőrség nem fogja zaklatni – gátolva ezzel az oktatás nyugodt menetét. Kérésre igenlő választ kaptam.” Úgy éreztem: megállt a levegő. A morális nagyság diadalmaskodott az Aula díszes falai között. Csak aki átélte az akkori időket, tudja megérteni az idézett szavak súlyát. Hiszen volt oktatási intézmény az országban, amelynek vezetőjét még jóval a november 4-ei a szovjet invázió után hetekkel tartóztattak le, másokat vegzáltak, megint másokat távozásra kényszerítettek, vagy éppen több évre börtönbe

zártak. Így talán jobban érthető, hogy Barta professzor bátor, határozottságot tükröző tájékoztatója befejeztével fegyelmezetten, tüntetően, néma csendben vonult el a hallgatóság.

Ezt a Barta Jánost mindenkor jellemző határozottságot, elvei, nézetei melletti kiállást néhány esztendő múltán egy szakmai rendezvényen tapasztalhattam meg ismét. Azt követően, hogy korábban bizonyos körök/személyek „elvi alapon” bírálták „elhajló” nézeteit. 1960 ősze volt, az Irodalomtörténeti Vándorgyűlés ideje. Ezúttal Pécssett zajlott a rendezvény. Az előadók egyike: Barta János, előadásának címe: *Kemény Zsigmond mint szépíró*. A marxista irodalomtörténetírás a magyar regényirodalom klasszikusát politikai, közéleti szereplése, elvei miatt „antidemokratikus” közéleti személyiségnek tartotta – jóllehet, itt-ott ugyan elismerte életműve irodalomtörténeti jelentőségét. Az előadás elhangzása utáni vitában Pándi Pál indulatos hozzászólásban kérdőjelezte meg a szépíró és a politikus Kemény ilyesfajta elválasztását. „Ha ez a dolgozat – mondta – egy önálló, nagyobb, Kemény Zsigmond munkásságát méltató dolgozat része, úgy el tudom fogadni a szerző állításait, véleményét, amennyiben viszont önálló, a politikus Keményt és a szépírót szétválasztó Kemény-tanulmányának szánja szerzője, úgy elfogadhatatlannak tartom.”

Barta János rögtön reagált. Ezúttal, megszokott nyugodtsága helyett, látható indulattal közölte: A tanulmány igenis önálló, az író irodalomtörténeti jelentőségét, művészetének nagyságát, a magyar regény történetében betöltött szerepét, klasszikus esztétikai értékeit méltató és értékelő dolgozat. És itt előre kijelentem: visszautasítok minden olyan támadást, amely legutóbb ellenem, pontosabban irodalomtudományi és -elméleti nézeteim ellen irányultak.

Pándi indulatosan közbeszólt: „Ki mondta ezt, János?”

Az ülészakot vezető Wéber Antal szenvtelen arccal ült az emelvényen, vele szemben a pódium előtt közvetlen közelemben állt Bóka László, aki egy papírlapra ezt írta: „Ne engedjétek Pándit megszólalni,” majd a cédulát Wéber elé tette, aki – Barta János hozzászólásának elhangzása után „szünetet rendelt el”.

Barta János *Költők és írók* című 1966-ban megjelent tanulmánykötetének *Jegyzetek* című kötetzáró szövegében az eseményről ezt írja: „Kemény Zsigmond mint szépíró. – Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1960. őszi pécsi vándorgyűlésén, megjelent a hozzáfűződő vita összefoglalásával az *It* 1961. évi 3. számában. A vita során élesen került előtérbe Kemény politikai magatartása. Én magam és Pándi Pál e téma körüli nézeteinket tüzetesen is kifejtettük az *It* 1962. évi 2. számában.” E szűkszavú közlést megelőzően, a tanulmánykötet egészét summázó Utószóban némileg bővebben foglalja össze. Csak a Barta-Pándi-vitát érintő részt idézem a korviszonyok illusztrálásának szándékával: „Kemény politikai magatartásának értékelése nyilvánvalóan függ a szabadságharc utolsó szakaszának, az önkényuralom alatti politikai lehetőségeknek, az emigráció tevékenységének s nem utolsósorban a kiegyezésnek értékelésétől. Nincs hely itt ezekre bővebben kitérni. Inkább azt indokolom ezzel, hogy a magam tanulmányának megírásakor közömbösebb, veszélytelenebb talajon

akartam mozogni, ezért választottam elemzésem tárgyául a szépíró Keményt, s először próbáltam rá bizonyos modern poétikai szempontokat alkalmazni. Az elhatárolás már az Irodalomtörténeti Társaság pécsi vándorgyűlésének (ahol előadásom elhangzott) hozzászólói számára sem volt teljesen megnyugtató, utána pedig köztem és Pándi Pál között vita is zajlott a politikus Keményről az *Irodalomtörténet* hasábjain (1962). Pándi a '49 előtti időszak elemzésében erősebbnek bizonyult nálam." A további idézet felesleges, a vándorgyűlés forró hangulatát nem adják vissza a sorok.

A viharos vándorgyűlés után fél esztendővel csoda történt: megjelent Barta János újabb vihart kavaró könyve. 1951 és 1965 között eltelt másfél évtized. Ez a másfél évtized Barta professzor úr aktív debreceni pályáivének háromnegyede. Ennyi idő kellett, hogy az ország legnevesebb vidéki irodalomtudósának háború utáni első, elsődlegesen irodalomelméleti kérdéseket taglaló kötete megjelenjen. Az *Élmény és forma* 1965-ben került a könyvpiacra a Magvető Elvek és utak sorozatában. Ahhoz is újabb fél évtizednek kellett eltelnie, hogy a *Költők és írók* immár az Akadémiai Kiadó edíciójaként megjelenjék. Egyetemi jegyzeteit és háború előtti Madách-könyveit, tanulmányait is ideszámítva a tudósi életpálya olyan íve volt ez, amely gondolkodásra serkentette az illetékeseket: Barta János még mindig nincs az akadémikusok sorában. A tudós testület – úgy látszik – a *Költők és írók* kézhezvétele után érezte a helyzet fonákságát: 1967-ben levelező taggá választotta a tizenhat éve professzori rangban előadó tanárt, akit jó ideje iskolateremtő mesterként tisztelhetek tanítványai. Ezek névsora már ekkor is imponáló: Bata Imre, Fülöp László, Juhász Béla, Kiss Ferenc, Kovács Kálmán nemcsak az irodalomtudomány debreceni műhelyének hírnevét öregbítették – az ország irodalmi-irodalomtudományi vérkeringésében is meghatározó tényezőkként jelen voltak.

Két gyötrelmes középiskolai tanév után, 1960 szeptemberétől az egri főiskola oktatója vagyok. Jó emléké tanszékvezetőnk: Némedy Lajos az irodalomelméleti szemináriumok vezetését osztotta rám. A tanszéki kollektívát mindössze hárman alkottuk: Némedy és Berzy András tanár urak, valamint csekélységem. Ők ketten az irodalomtörténeti tárgyakon osztottak, így testálódott rám az irodalomelméleti szemináriumok vezetése. Meglepő volt: míg az irodalomtörténeti tárgyak „központi jegyzeteit” súlyosan terhelte a marxista ideológia, addig az irodalomelméleti jegyzet anyagának nagyobb hányada a stilsztikai és verstani tudnivalókat tartalmazta. Szerzője Péczely László tanár úr volt, a pécsi főiskolai tanszék oktatója. Volt egy ideológiával átszőtt bevezető rész, ám a szemináriumon magam az előbbi témákat részesítettem előnyben. A „tanszéki kollektíva” (három fő) úgy döntött: foglalkozni kell egy szeminárium keretében Barta Jánosnak az *Alföld* 1960-as évfolyama 3. számában megjelent *Néhány szó a tükrözési elméletről* című tanulmányával, amely a valóság művészi ábrázolásának sajátosságait, így például a tudományos tükrözéstől eltérő vonásait kívánta csokorba szedni. Akkor – hallgatóim számára – ekképpen próbáltam sommásan felvázolni Barta professzor úr gondolatait: a valóság művészi tükröztetése [...]

mindig egy megadott művész-egyéniségen és annak élményein keresztül” történik. S természetesen „mindig az adott kor, az adott társadalom és kultúra *világnézeti keretein*, fogalmain, sémáin keresztül.” E folyamat körbejárásakor nem feledkezhetünk meg a *műfajról* sem mint a tükröztetés keretéről, s annak a korhoz kötődő művészi eszközeiről. Nem hagyható figyelmen kívül a művészi tükrözés *anyaga* – lévén, hogy más anyaggal dolgozik az író (nyelv), a szobrász (kő, fa, agyag), a zeneszerző (hang), miként az adott kor *stílusa* sem (gótika, reneszánsz, barokk, romantika stb.). Sajátos szerep jut a tükröztetésben az öröklött *témáknak, motívumoknak, költői képeknek*. A művészi tükrözésnek sajátos *nemzeti* változataival is számolni kell, amelyek az adott valóság keretein belül az alkotóművészeiről is informálnak. A művészi tükrözés vizsgálatakor arról sem feledkezhetünk meg, hogy „vannak jellegzetes *kifejező* művészetek, aminő a tánc és a zene; az *ábrázoló* funkció viszont az irodalomban és a képzőművészetekben valósul meg; de ezeknek az expresszív változata is kialakul.” Pártosság, szocialista elkötelezettség, proletárirodalom, a zsdanovi doktrínák stb. – vagyis a marxista irodalomszemlélet fogalmait – akkori vázolataim tanúsítják – szándékosan mellőztem a szemináriumi foglalkozásokon, noha a tantervi direktívák azt megkívánták volna.

A tanulmány feldolgozása nem csak Barta professzor úr iránti tiszteletem okán volt kedvemre való feladat. Egyetemista éveim óta, kezdő kroatistaként, már ismertem a horvát Miroslav Krleža híres *Jegyzetek Krsto Hegedušić Drávamenti motívumok c. albumához* című esszéjét, amelynek mondanivalója a Barta-tanulmány fejtegetéseivel harmonizált. Csak természetes: ez utóbbi dolgozat szemináriumi feldolgozása során szintén nem mellőztem a két értekezés közötti párhuzam vizsgálatát. Ami vakmerő lépés volt. E párhuzam vonása a magát baloldali, azaz szocialista íróként meghatározó, viszont a zsdanovi doktrínákat elutasító Krleža esztétikai nézeteinek rövid felvázolása volt. Hogy miért, arra a későbbi, Barta tanulmányának állításaival szembe forduló szerzők által gerjesztett vita készített. Az *Alföld* lapjain Bimbó Mihály, Ádám Péter, Karancsy László, Juhász Géza, Kardos Pál, más helyen a szegedi illetőségű Kiss Lajos vitatta egy-egy hozzászólásban Barta János dolgozatát. A vitatkozók többsége kifejezetten a kor marxista ideológiájának aspektusából támadta a tanulmányban felvetett problémákat, amelyek taglalását az említett szemináriumot követően már mellőztem. Mellőztem, mert a csoport, amely e gyakorlati óra részese volt, már egy esztendeje túllépett az irodalomelméleti stúdiumokon. De mellőztem a vitázók erősen balos nézetei miatt is, s még inkább egy az oral history szintjén terjedő epizód ismeretében. A történetet Gerézy Rabán mesélte, mely szerint Kiss Lajos vitacikkét követően Szauder József kollegiális megfontolásból a szerző, azaz Barta János állításainak helytálló voltáról fejtette ki véleményét – cáfolva Kiss Lajos „megjegyzéseit”. A Bartát támadó vitacikk szerzője – hithű párttagként – feljelentette Szauder professzort a pártszervezetnél. Az efféle „viszonyulást” Barta János felkészültségéhez, tiszta, az egyes, általa felvetett problémák tisztázásának szándékával készült munkáihoz méltatlannak tartottam.

Ízléstelennek is. A „házon” (értsd: az egyetemen, a marxista, a pszichológiai tanszéken) belüli bíráló gesztusokon nem csodálkoztam. Megdöbbenő volt viszont Karancsy tanár úr vitacikke, akit szélesebb látókörű tudósna tudtam, s most „pápábnak látszott a pápánál”, amikor – Barta professzor úr szavai szerint – „szőröstül-bőröstül a zsákutcába utalja” a tükrözésről szóló dolgozatot – konokul bizonygatva, hogy a tanulmány szerzője valójában nem érte el célját, nem sikerült „a művészi tükrözés specifikumát megtalál[nia]” – lévén, hogy a Barta által felsoroltak más tudatformákra is érvényesek, így a tudományra is.

A tükrözési elmélet körüli vitában, de más polémiái kapcsán is szembetűnő volt Barta János higgadtsága, a vitapartner érvei iránti megértés szándéka. A Karancsyval zajló vita kapcsán például ezt írja: „Vannak [...] olyan társadalomtudományi ágak, amelyekben növekszik a »mű« jelentősége; egy-egy irodalomtörténeti monográfia, egy nagy történelmi szintézis a maga jellegzetes egyéni szemléletével és művészi kvalitásaival is le tud kötni. De a tudományos érték és a művészi kvalitás itt szükségszerű kapcsolatban van egymással; a művet a tudomány számára az előbbiektől tartják fenn, nem az esztétikai jellegzetességek. Évtizedek óta tapasztaljuk, hogy nagy tudósok múlt századbeli alkotásait egy-egy merész kiadó újra kihozza (Ranke, Burckhardt, Mommsen stb.). Az elő- vagy utószavak rendszerint mentegetőznek: tudományos szempontból azóta már továbbhaladtunk, de a nyájas olvasó még mindig gyönyörködhet a koncepcióban, az írói megjelenítő erőben, a stílus csodájában. Vagyis az utókor számára ezek a nagy monumentumok jórészt átalakultak tudományból – íróművészetté, tudomány és művészet tehát éppen ezeken a kritériumokon keresztül eléggé elkülöníthető egymástól.” A Karancsyval szembeni ellenérvet ennél korrektebben megfogalmazni aligha lehet.

Egy szubjektivitástól sem mentes emlékezés természetesen nem ölelheti fel Barta János valamennyi vitáját, illetve azok historikus leírását. Az imént idézett példa viszont körvonalazhatta mindazon emberi-tudósi-tanári értékeket, amelyek a legkülönbözőbb élethelyzetekben jelentek meg nála.

A „tanár” Barta János szigorúsága közismert volt, a követelmények teljesítése dolgában hajthatatlan. Nem egy évfolyamtársam kényszerült harmadéves korában búcsút mondani a középiskolai tanári pályának. Érvényes volt ez naplali és levelező hallgatók esetében egyaránt. Egykori munkahelyem adminisztrációs munkakörben dolgozó munkatársa, oszlopos párttagként, azt hitte: pártkapcsolatai révén különösebb erőfeszítés nélkül levelező tagozaton egyetemi diplomát szerezhet. Tárnyi tudásának elképesztő hiányosságait látva, Barta professzor úr ekképp tanácsolta el: „Vegye tudomásul! Amíg én itt vagyok, Magából középiskolai tanár nem lesz.” Az általa vezetett osztály éléről ugyan mennie kellett, de „hála Pártunk és Kormányunk gondosságának”: középiskolai tanár nem, de BAZ megye egyik középiskola oktatási intézményében igazgató lehetett...

Érthetően másképp viszonyult hallgatóinak ama tagjaihoz, aki(k)ben felfedezte az irodalomtudomány iránti affinitást, netán az alkotói képességet.

A méltatásban, elismerésben viszont inkább fukar volt, mintsem bőbeszédű. Imre László írta: ha egy elkészült dolgozatról véleményét kérték, s ő csak ennyit mondott: „elmegy” – a szerző boldognak tudhatta magát. Megtiszteltetés volt viszont szerzői gesztusa: különnyomatait, sőt könyveit is szívesen dedikálta szakmailag számon tartott tanítványainak. Mint a jó időben elvetett mag, e szellemi magvetés „jó termést” hozott Tanítványai: Bitskey István, Görömbei András, Imre László, S. Varga Pál katedrájának, akadémiusságának is örökösei lettek.

1986-ot írtunk. A Déry Múzeumban népes gyülekezet várta a program kezdetét: dr. Bán Imre professzor úr *Számadásom Debrecennel* című előadását. A széksorokban már csak itt-ott volt szabad hely, s mert a vonatinduláshoz kellett igazodnom, egy ajtó közeli helyet próbáltam keresni, mikor Barta professzor úr a terembe érkezett. Örömmel nyugtázta találkozásunkat, betegségei miatt az egyetemre már nemigen tudott kijönni, így ottani találkozásunkra értelemszerűen nem kerülhetett sor. Otthonában nem kívántam háborgatni, így meg kellett elégednem a János fia közvetítette üzenetváltásokkal. Már egy esztendő is elmúlt, hogy docensi állásomat elfoglaltam a Világirodalmi Tanszéken, amelynek tanszékvezető-várományosa voltam. A pozíció nyertese Fenyő István kolléga lett, akit felsőbb személy „javaslatára” nevezett ki az oktatási miniszter. Barta professzor úr közérzetemről kérdezett, melyet diplomatikusan *elfogadhatónak* mondtam. Ennek megvolt az igazságtartalma is – Fenyővel szemben igyekeztem lojális lenni. Professzor úr ismerve az előzményeket, ennyit mondott: „Végezd a dolgot, és állj helyt! A többi majd megoldódik!” Kézfogással köszönt el, amely nem egyszerű köszöntő gesztus volt, több annál: *kézszerítés*. Ez volt utolsó találkozásunk. 1988-ban ravatalánál vettem tőle végső búcsút...